

JADID MA'RIFATPARVARLARI ILMIY-PEDAGOGIK MEROSINING O'QUVCHILAR MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI BOYITISHDAGI AHAMIYATI

Umarova Sitara Muxlisovna, Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Nosirova Yulduz O'ktam qizi, Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston jadid ma'rifatparvarlari ilmiy-pedagogik qarashlarining bugungi davr yoshlari ta'lim-tarbiyasi jarayonidagi ahamiyati o'rganilgan, ularning zamonaviy pedagogika bilan bog'liqlik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadid, ta'lim, islohot, maktab, "usuli savtiya" dars, mashg'ulot, zamonaviy fanlar.

ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ-ДЖАДИДОВ В ОБОГАЩЕНИИ ДУХОВНО- ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: В данной статье исследуется значение научно-педагогических взглядов джадидских просветителей Туркестана в образовательно-воспитательном процессе молодежи сегодняшнего периода, анализируются аспекты их связи с современной педагогикой.

Ключевые слова: джадид, образование, реформа, "усули савтия", школа, урок, обучение, современные науки.

THE IMPORTANCE OF THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE JADID ENLIGHTENERS IN ENRICHING THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS

Annotation: this article explores the importance of the scientific and pedagogical views of the Jadid enlightenment of Turkestan in the process of education and education of young people of today's era, analyzing aspects of their connection with modern pedagogy.

Key words: jadid, education, reform, school, "usuli savtiya", lesson, training, modern sciences

Bugungi kunda respublikada ta'lim sohasini isloh qilish deganda faqatgina rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimidan andoza olish olish orqali ta'lim samaradorligiga erishish mumkin deb qaralmoqda. Aslida o'tmishimizga nazar solsak, jadid muttafakirlarining pedagogik qarashlari, ularning ma'rifatparvarlik faoliyatlari bugungi ta'lim sohasini chinakam yangicha isloh etish uchun muhim vazifasini bajara oladigan dasturilamal hisoblanadi. Prezident Sh.Sh. Mirziyoyev 2023-yil 22-dekabrda o'tkazilgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishida jadid bobolarimizning milliy taraqqiyotni har tomonlama jadallashtirish, ziyoli va ijodkorlarni birlashtirishga

daxldor tashabbuslari qatorida “Jadid” gazetasini ta’sis etish g’oyasini qo’llab-quvvatladi hamda ushbu nashrni yangi yilning birinchi kunida chop etish taklifini ilgari surdi [5]. Mazkur gazetani tashkil etishdan maqsad jadid marifatparvarining boy ilmiy merosini yanada chuqur o’rganish va uning ilmiy mohiyatini o’quvchi-yoshlar ongiga singdirish.

Zamonaviy pedagoglar oldiga qo’yilgan talablardan biri ham ayni shu vaziyatni yengil va sodda usullar orqali olib borishdir. “Moziyga qarab ish ko’rmoq xayrlidir”, - degan edi jadid ma’rifatparvarlaridan biri Abdulla Qodiriy[1]. Darhaqiqat, zamonaviy pedagogika yuz yillar ilgari shakllangan jadid ma’rifatparvarlarining ta’lim berish g’oyalari va ta’lim jarayonlarida o’z aksini topgan edi. Jadid ma’rifatparvarlari yuksalib borayotgan dunyoda qanday ilmiy-pedagogik qarashlarni ilgari surgan edilar va ularning bu qarashlari hozirgi ta’lim jarayoniga qay darajada mos? Jadid ma’rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik hayoti bu savollarga javob bera oladi.

Jadid ma’rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik qarashlari zamonaviy o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida muhim manba va uslubiy asos bo’lib xizmat qilishi mumkin. Ularning ilgari surgan g’oyalari milliy o’zlikni anglash, mustahkam axloqiy tamoyillarni shakllantirish va ma’naviy kamolotga erishishda zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimi uchun katta imkoniyatlarni ochib beradi.

1. Milliy qadriyatlar va ma’naviyatni shakllantirish.

Jadidlar asarlarida milliy o’zlik, vatanparvarlik va insonparvarlik tushunchalari alohida o’rin tutadi. Bu qarashlar zamonaviy o’quvchilarni:

- o’z xalqining tarixini, madaniyatini va qadriyatlarini sevishtirishga undaydi.

- o’quvchilar orasida vatanga bo’lgan muhabbat va milliy g’ururni shakllantiradi.

Masalan, Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir.” Bu fikr zamonaviy ta’lim jarayonida axloqiy qadriyatlarni o’quvchilarga singdirishda muhimdir.

2. Axloqiy tamoyillarni shakllantirish.

Jadidlarning ilmiy-pedagogik qarashlarida axloq masalalari asosiy o’rin tutgan. Ular yosh avlodda quyidagi sifatlarni rivojlantirishni targ’ib qilgan: halollik, odillik, samimiylilik, hurmat, mehr-muhabbat va birdamlik. Bu qadriyatlarni zamonaviy ta’lim-tarbiyada sinfda olib boriladigan darslar va tarbiyaviy tadbirlar orqali amaliyotga joriy etish mumkin.

3. Inson huquqlari va gender tengligi masalalari.

Jadidlar qizlarni o’qitishga va jamiyat hayotidagi rolini kuchaytirishga katta e’tibor qaratgan. Bugungi kunda bu tamoyillar:

Qiz va o’g’il bolalarga teng sharoit yaratish. Inson huquqlari, ayniqsa, teng huquqlilikni o’quvchilar ongiga singdirishda qo’llanilishi mumkin.

4. Fan va ta’limni uyg’unlashtirish.

Jadidlar ilm-fanni ta’limning asosiy qismi sifatida ko’rgan. Zamonaviy ta’limda bu qarashlarni: aniq fanlar, texnologiya va madaniyatni uyg’unlashtirgan holda joriy etish.

Fanlarning zamonaviy va milliy qirralarini o'quvchilarga tushuntirish orqali amalga oshirish mumkin.

5. Tarbiyaning ommaviy omillari.

Jadidlar ta'lim va tarbiya faqat maktabda emas, balki oilada va jamiyatda ham bir xil ahamiyatga ega deb hisoblashgan. Bugungi kunda bu tamoyillarni: Ota-onalarni o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida faol ishtirok etishga jalb qilish. Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali sog'lom ma'naviy muhitni targ'ib qilishda foydalanish mumkin.

6. O'quv dasturlarini boyitish.

Jadidlar darslik va o'quv dasturlarida milliy g'oyalarni singdirgan. Zamonaviy o'quv dasturlarida: Ularning "Turkiy Guliston yoki axloq", "Oila" kabi asarlaridan foydalangan holda ma'naviy-axloqiy mavzularni kiritish. Milliy va global qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali yosh avlodning ma'naviy tarbiyasini boyitish mumkin.

7. O'quvchilarni faollashtirish va liderlik sifatlarini rivojlantirish

Jadidlar yoshlarni jamiyatning faol a'zosi sifatida ko'rgan va ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Bugungi kunda bu: O'quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirish. Liderlik sifatlarini shakllantirish uchun jamoaviy loyihalar va tadbirlarni tashkil qilish orqali qo'llanilishi mumkin.

Jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik qarashlari O'zbekistonda va Markaziy Osiyoda ta'lim va tarbiyani isloh qilishga qaratilgan o'ziga xos pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lgan. Jadidlar asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida, jamiyatda savodsizlikni tugatish, zamonaviy ta'lim tizimini yaratish, millatni rivojlantirish va madaniy yuksalishga erishish maqsadida faoliyat olib borishgan.

Muammoning asosiy jihatlari:

1. An'anaviy ta'limga tanqidiy yondashuv:

Jadidlar eski maktab va madrasa tizimini zamon talablariga javob bermaydigan deb hisoblashgan. Ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishni, ya'ni dunyoviy fanlarni (matematika, fizika, geografiya, tabiiy fanlar) kiritishni taklif qilishgan.

2. Yangi usul maktablari:

Jadidlarning asosiy yutug'i – yangi usuldagi maktablarni tashkil etish bo'lib, bunda turkcha, ruscha va arabcha alifboni birlashtirgan usulda ta'lim berilgan. O'qitish usullarini soddalashtirish, bolalarga savod o'rgatishni tezlashtirishga katta e'tibor qaratilgan.

3. O'qituvchi va ta'limning ahamiyati:

Jadidlar fikricha, o'qituvchi faqatgina dars beruvchi emas, balki ma'rifat tarqatuvchi va jamiyatni uyg'otuvchi shaxs bo'lishi kerak. Jadidlar o'z zamonlarining ilg'or pedagogik g'oyalarini milliy an'analar bilan uyg'unlashtirishga harakat qilishgan:

4. Ta'lim mazmunining boyitilishi:

Tarix, adabiyot, geografiya kabi fanlarni milliy o'zlikni anglash vositasi sifatida ilgari surishgan. Fanlararo uyg'unlikni yaratishga intilganlar.

5. Gender tengligi masalasi:

Jadidlar qizlarni o'qitishga alohida e'tibor qaratib, ayollarni jamiyat rivojlanishining muhim qismi sifatida ko'rishgan. Masalan, Munavvarqori Abdurashidxonov va Abdurauf Fitrat kabi jadidlar ayollar uchun maxsus maktablar tashkil qilishgan.

6. Boshlang'ich pedagogik muammolar:

Moliyaviy yetishmovchilik, xalqning qarshilik ko'rsatishi, savodsizlik va yangi usullarni qabul qilmaslik kabi to'siqlar mavjud edi.

Jadidlarning ta'lim-tarbiya sohasidagi asarlari: Abdulla Avloniy: "Turkiy Guliston yoki axloq" – pedagogikaning nazariy va amaliy masalalari.

Fitrat: "Oila" – oilaviy tarbiya va uning ahamiyati.

Munavvarqori: Maktab uchun darslik va qo'llanmalar.

XXI asr shiddat bilan rivojlanib ketayotgan texnologiyalar asrida zamonaviy o'quvchilarning ta'limi bilan bir qatorda tarbiyasiga ham alohida e'tibor berishimizni talab qilyapdi. Xo'sh, buni qanday amalga oshiramiz? Albatta o'tmishga murojaat qilgan holda. Zero o'tmishsiz kelajakni tasavvur qilib bolmaydi. Jadid bobolarimizning asarlarini o'qishimiz, ularning ilmiy-pedagogik qarashlarini har jihatdan tahlil qilib chiqishimiz zarur[3]. Jumladan, Abdurauf Fitrat ham o'zining tarbiya borasidagi fikr-mulohazalari bilan alohida o'rin tutadi. Uning "Najot yo'li" (Rahbari najot), "Oila yoki oila boshqarish tartiblari", "Hind sayyohining qissasi" asarlarida tarbiya masalalariga oid g'oyalar keng o'rin olgan. Jadid marifatparvarlarimizdan yana biri bu Mahmudxo'ja Behbudiydir. U ham tarbiya xususida juda ko'p fikr-mulohazalar bildirgan. U o'zining qator asarlari va maqolalarida tarbiya muammolarini ko'taradi. "Padarkush yoxud o'qimagan bolaning holi" deb nomlangan pyesasi buning yorqin misolidir. Ushbu drammda marifatsizlik, jaholat, axloqsizlik hamda farzand tarbiyasiga nisbatan noto'g'ri yondashuv qanday og'ir oqibatlariga olib kelishi haqida bayon qilingan. Mahmudxo'ja Behbudiy ta'kidlaganidek, "Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobiga tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhur eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzalasida bo'lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo'lgan milliy matbuot qayratlu yoshlarning harakati maorif parvaronlarining soyasida vujudga keldi" [2]. Shu sababli ham jadid mutafakkirlari sog'lom farzandni tarbiyalash uni ilmiy, ma'rifatli qilish uchun kelajakda xalqini yuksaltiradigan farzand bo'lib yetishishlari uchun avvalo, ota-onalarni ilm-marifatli bo'lishga chorlaganlar. Bu xususida Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta'lim-tarbiyasida ota-onalarning ahamiyati yuqori o'rin tutishini ta'kidlaganlar. Bu uchun esa ota-onalar avvalo, farzandlarini maktab va madralarda ta'lim olish uchun tayyorlab berishlari kerak bolgan. Shundan songina, yoshlar davlat oliy oquv yurtlarida ta'lim olishlarini uqtirganlar. Shunday qilib, bu sayi harakatlarning asosi bo'lgan

jadidlik faoliyatining tepasida Maxmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, So‘fizoda, Xamza, Sadridin Ayniy, Tavallo singari xalqimizning onlab fidoiy farzandlari, shoiru adiblari, davlat va siyosat arboblari turgan edilar [4]. Ular xalqni marifatlashtirish uchun Turkiston o‘lkasida ko‘plab ishlarni olib borganlar.

Jadidlarning pedagogik qarashlari bugungi kunda O‘zbekistonda zamonaviy ta’limning asosini tashkil etadi. Bugungi kunda ham milliy g‘oya va ma’naviyat tarbiyasini rivojlantirishda jadidlarning o‘z vaqtida ko‘targan masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Shunday qilib, jadidlarning ilmiy-pedagogik qarashlari ta’lim-tarbiya sohasida keng ko‘lamli islohotlarning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lgan va ular millatni uyg‘otish yo‘lida muhim ma’naviy poydevor yaratgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jadidlarning ilmiy-pedagogik qarashlari bugungi ta’lim tizimida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirish uchun boy imkoniyatlarni taqdim etadi. Ularning merosini ta’lim jarayoniga tatbiq qilish o‘quvchilarni nafaqat bilimli, balki ma’naviy yetuk va jamiyatga foydali shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Bu qarashlar milliy o‘zlikni saqlash bilan birga, globallashuv davrida millatning kuchli ma’naviy poydevorini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dolimov U. Jadid pedagogikasi. Monografiya. Toshkent – 2007.
2. Xo‘jayev B. Jadid pedagogikasi. “Jadid” gazetasi. 15-son. 2024.
3. Nosirova Y. Jadid marifatparvarlarining ilmiy-pedagogik qarashlari - zamonaviy oquvchilarning manaviy-axloqiy qarashlarini tarbiyalash vositasi. Buxoro tarixi masalalari mavzusida Respublika miqyosidag ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Buxoro.:2024.
4. Nosirova Y. Jadid ma’rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik qarashlari pedagogik muammo sifatida. “Oliy ta’lim sifati – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotini yanada yuksaltirishning muhim omili” respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - Buxoro.:2024.
5. <https://fledu.uz/uz/2024-yilning-ilk-kunida-jadid-gazetasi>